

“ดำเนินสะดวก”

คลองที่รัชกาลที่ 4 ทรงออกเงินดำเนินการขุดช่วย “ช่วง บุนนาค”

คลองดำเนินสะดวก หนึ่งในคลองสำคัญของไทยที่มีประวัติเป็นมาอันยาวนาน แนวคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง จากแม่น้ำท่าจีนปากคลองบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ไปยังแม่น้ำแม่กลอง ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองดำเนินสะดวกขึ้นเมื่อปลาย พ.ศ. 2409 สำหรับการคมนาคมสัญจรทางน้ำ โดยเฉพาะการขนส่งผลผลิตสู่ตลาดการค้าได้อย่างสะดวกรวดเร็ว หลังเกิด “สนธิสัญญาเบาว์ริง” (Bowring Treaty) ที่สยามทำกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398

ลักษณะเด่นของดำเนินสะดวกคือเป็นคลองที่มีแนวยาวตรง ไม่คดเคี้ยว ขนาดคลองในระยะแรกที่ขุดมีความกว้าง 6 วา (12 เมตร) ลึก 6 ศอก (3 เมตร) ความยาว 840 เส้น (ประมาณ 32 กิโลเมตร) ผู้อำนวยการขุดคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ครั้นยังเป็น พระประสาธลิทธิ ที่สมุหกลาโหม โดยเกณฑ์แรงงานทหาร ข้าราชการ ประชาชน และจ้างแรงงานกรรมกรชาวจีนมาช่วยขุด



สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

วิธีการขุดคลองก็คือเว้นไว้เป็นระยะ ไม่ได้ขุดดินลึกเสมอกันตลอดแนว เพราะเมื่อน้ำหลากมาจะเซาะดิน ช่วงที่เว้นไว้ให้พังทลายเอง ทั้งแบ่งคลองออกเป็นระยะ ๆ ระยะหนึ่งยาว 100 เส้น หรือประมาณ 4 กิโลเมตร เนื่องจากแนวคลองตรงจนวนต้องมีสัญลักษณ์แสดงระยะทาง จึงใช้เสาหินปักเป็นหลักเขตบอกเอาไว้ จำหลักทั้งเลขไทย โรมัน และเลขจีน กลายเป็นชื่อเรียกชุมชนตามหลักต่าง ๆ ในเวลาต่อมา คลองนี้ใช้เวลาขุดทั้งสิ้น 2 ปี ด้วยงบประมาณเป็นค่าเงินในสมัยนั้นจำนวน 1,400 ชั่ง หรือ 112,000 บาท

ในจำนวนดังกล่าว รัชกาลที่ 4 พระราชทานเงินช่วยเป็นจำนวน 400 ชั่ง หรือ 32,000 บาท ที่เหลือ 1,000 ชั่ง หรือ 80,000 บาท ช่วง บุนนาค ในฐานะแม่กองอำนวยการขุดเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด เพราะเป็นบุคคลต้นคิดโครงการนี้ และส่วนหนึ่งก็เพื่อผลประโยชน์ของวงศ์ตระกูลท่านเองด้วย

เมื่อขุดคลองแล้วเสร็จ มีการนำแผนผังคลองขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 4 เพื่อขอพระราชทานนาม เมื่อทอดพระเนตรแล้วทรงเห็นว่ามีความคล่อง “ตรง” กว่าคลองอื่น ๆ ที่ขุดในช่วงนั้น จึงพระราชทานนามว่า “ดำเนินสะดวก”

เนื่องจากตระกูลบุนนาคมีส่วนสำคัญให้เกิดคลองนี้ รัชกาลที่ 4 จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คนในสายสกุลนี้เข้ามาจับจองที่ดินสองฝั่งคลอง และขุดขอยแยกจากคลองใหญ่เข้าสู่พื้นที่ของตน รายงานเสด็จตรวจราชการมณฑลราชบุรี ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2441 หรือสามทศวรรษหลังขุดคลองเสร็จ ระบุว่า

“...ที่สองฟากคลองดำเนินสะดวก เปนที่ทิ้งให้กร้างอยู่มากกว่าที่มีผู้ทำเปนไรนา ได้ความว่าที่เหล่านี้ที่จริงเปนที่ดี แต่เปนที่มีเจ้าของอยู่ในวงษ์วานญาติของสมเด็จพระเจ้าพระยา...” “สมเด็จพระเจ้าพระยา” ก็คือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นั่นเอง

หลังเปิดใช้งานใน พ.ศ. 2411 ดำเนินสะดวกกลายเป็นเส้นทางเดินเรือที่มีความสำคัญเรื่อยมา โดยเป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจำพวกข้าว น้ำตาล เกลือ และสินค้าเกษตรทั้งหลายเข้ามายังพระนคร ขณะที่พื้นที่โดยรอบก็ค่อย ๆ เต็มโต และมีชาวจีนจำนวนมากเข้ามาทำเกษตรกรรมปลูกกล้วย พริก หอม กระเทียม ฯลฯ รวมถึงเกิดตลาดค้าขายสินค้า



เรือบรรทุกพริกในคลองดำเนินสะดวก พ.ศ. 2479 (ภาพจาก เว็บไซต์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี)

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี พ.ศ. 2452 ทรงกล่าวถึงพื้นที่คลองดำเนินสะดวกไว้ว่า “...ในลำคลองระยะหลัก ๑ หลัก ๒ จนกระทั่งถึงหลัก ๓ เดิมเป็นจากและปรัง เดียวนี้มีจากและปรังเข้าไปไม่ถึงหลัก ๑ เป็นไร่นาไปหมดได้ความว่าดีมาก ตามลำคลองมีตลาดเกิดขึ้นใหม่ถึงสามระยะนับว่าไม่มีที่ว่าง คนราชบุรียกลงมาตั้งแถบคลองดำเนินสะดวกนี้มาก...”

ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน คลองดำเนินสะดวกซึ่งชาวบ้านมักเรียกว่า “คลองใหญ่” ยังเปรียบดั่งเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนริมสองฝั่งคลองในพื้นที่ 3 จังหวัด ทั้งสมุทรสาคร ราชบุรี และสมุทรสงคราม และยังเป็นคลองที่ใช้สัญจรโดย “สะดวก” สมชื่อ “ดำเนินสะดวก” เรื่อยมา

เอกสารอ้างอิง

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2568, 25 ธันวาคม). “คลองดำเนินสะดวก” คลองที่รัชกาลที่ 4 ทรงออกเงินดำเนินการขุด ช่วย “ช่วง บุนนาค”. ศิลปวัฒนธรรม. https://www.silpa-mag.com/history/article_34269